

זיכרונותיו של חקלאי

יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי, מהתם להכא: סיפור חיים של עובד אחד, בעריכת אסנת ארבל, רישומים רות ארבל, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"ג, עמ' 406

את זיכרונותיו, שייעד ל'קוראים הצעירים', פתח יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי במילים אלה:

לאו ספרא ולא בר ספרא, אלא עובד וכורם פשוט אני. לבי צָנְנִי לכתוב ספרי זה בעמדי כבר במורד ההר, לאסוף את גרגרי זיכרונות חיי ולכנסם אל מסגרת אחת, בחשבי שזה יכל להביא תועלת למאן שהוא בהאירי לו את נתיב חיו. עלי לנער את כל הרשמים וזכרונות הימים הראשונים [...] שהתרשמו עמוק עמוק במוחי מבלי אבד טפה, למען ידעו החלוצים דהאידינא (של עכשיו) איך להעריך את החלוצים הראשונים, שמסרו נפשם על קדושת רעיון ישוב ארץ ישראל (עמ' 60).

פוחצ'בסקי החל את כתיבת זיכרונותיו בשנת 1926, כשהיה בן שישים ושלוש, כארבעים שנה לאחר שעלה לארץ-ישראל. לאחרונה ראו הזיכרונות אור בספר שערכה משפחתו, ושיצא בהוצאת 'יד יצחק בן-צבי'.

הספר נפתח בשלושה מבואות שכתבו בני משפחת פוחצ'בסקי: מאמר מאת אסנת ארבל, נינה של פוחצ'בסקי, על ראשית החקלאות העברית בארץ-ישראל; מאמר מאת רות ארבל, נכדה של פוחצ'בסקי, על קורות חייו; הסברים מאת טלי אבישי ואסנת ארבל, נינות של פוחצ'בסקי, על דרך עריכת כתבי-היד והזיכרונות. נוסף על כך מוצג בפתח הספר אילן היוחסין המשפחתי של יחיאל מיכל ונחמה פוחצ'בסקי.

מהתם להכא | סיפור חיים של עובד אחד
יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי

הזיכרונות עצמם נחלקים לשנים-עשר שערים, על פי סדר כרונולוגי, ובסופו של הספר פרק נספחים, הכולל מאמרים שכתב פוחצ'בסקי וכן מכתבים שלו, של אשתו ושל ידידיו.

יחיאל מיכל פוחצ'בסקי (1863-1947) היה איכר עובד אדמה ותרם רבות להתפתחות החקלאות העברית בארץ-ישראל. הוא נולד בעיירה בריסק שבליטא וגדל בבית שעסקו בו בתעשייה ובמסחר. בערבים היה פעיל בארגון הנוער של 'חובבי ציון' וחלם על עלייה לארץ-ישראל. בהיותו בן עשרים ושתיים נפתחה לפניו הזדמנות להגשים את חלומו – הוא היה אחד מתוך שישה צעירים שיועדו לעלות לארץ-ישראל ביזמתו של

לארץ-ישראל. פוחצ'בסקי כבר היה אז בארץ-ישראל, ונחמה הייתה ברוסיה. הם הכירו זה את זה בהתכתבות, וכך למעשה התנהלה מערכת היחסים שלהם בטרם החתונה. אף את האירוסין הם קבעו במברק: 'לא ארכו הימים והתחלפנו בתמונות ובמכתבים. הלבבות התקרבו, המרחק בינינו הלך ונאבד, ותתן בכל לב את הסכמתה ללכת אחרי ולבנות קן משותף בארץ מולדת האבות. מחוץ הוולגה עד לבריסק דליטא עפו הטלגרמות ומשם לראשון לציון, ובאחד הימים באביב תרמ"ט [1889] קבלתי טלגרמה: "מזל טוב, כתבנו תנאים. פלוגיית התארסה לפלוגי" (עמ' 194). המפגש הראשון של יחיאל ונחמה היה ימים אחדים לפני חתונתם.

פוחצ'בסקי פיתח שיטות בעבודת הכרם והמטע ובתוך כך הדריך בהתנדבות באזורים שונים בארץ את החקלאים החדשים – אנשי הגל השני של העלייה הראשונה, אנשי העלייה השנייה ואנשי העלייה השלישית.³ בתוך שנים ספורות מיום עלייתו לארץ היה למומחה לגידול הגפן ולעצי פרי בכלל. כל שנותיו כאיכר ביקש לשפר ולשכלל את החקלאות העברית. כך למשל, כפי שסיפר נכדו אלישיב, בכרמים הסתמכו על גשמים ולא הייתה נהוגה השקיה; כאשר איחרו הגשמים, נפגעו הכרמים. פוחצ'בסקי שמע שבטורקיה משקים את הנטיעות החדשות וחשב כי דרך זו תועיל לכרמים במושבות. אמנם הייתה בראשון-לציון ברכה שאפשר היה להעביר

הברון אדמונד דה רוטשילד, על מנת לנהל את המשקים החקלאיים במושבות. וכך בשנת 1885 הגיע לארץ. בזיכרונותיו תיאר פוחצ'בסקי בצורה מרתקת וציורית את חוויותיו בטרם עלה ארצה ואת קורותיו במושבות השונות. לאחר נישואיו לנחמה, בשנת 1889, התיישבו בני הזוג בראשון-לציון, שפוחצ'בסקי כינה 'בירת היישוב' (עמ' 207), ובה הקימו את משפחתם. לזוג נולדו ארבעה ילדים, אך רק שניים נותרו בחיים. משפחת פוחצ'בסקי ידועה עד היום כאחת המשפחות הראשונות בהן דיברו עברית בתקופת העלייה הראשונה.¹

נחמה הייתה עקרת בית, איכרה, עיתונאית ואחת מסופרות העלייה הראשונה. היא נודעה גם כלוחמת למען זכויות נשים במושבות. היא הקימה את חברת 'לינת צדק', עבור אורחים ואורחות עוברי אורח עניים, עסקה בפעילות ציבורית למען זכויות האישה, ועם מתן זכות בחירה לנשים, נבחרה לראשות ועד המושבה, בשנת 1919, אך העבירה את התפקיד לידיים אחרות וכיהנה שנים מספר כחברת ועד. היא פרסמה סיפורים קצרים בעיתוני התקופה והוציאה שני ספרים המאגדים סיפורים שכתבה על חיי היום-יום במושבות.² בכתב-היד של הזיכרונות שכתב פוחצ'בסקי מצאו בני המשפחה תיקונים בכתב ידה של נחמה. פוחצ'בסקי הקדיש פרק בזיכרונותיו לתיאור ההיכרות שלו ושל נחמה. הם הכירו בשידוך שארגן מרדכי פדובה, מורשה העיר בריסק דליטא מטעם 'חובבי ציון' שבעזרתו בא פוחצ'בסקי

1 לבית פוחצ'בסקי, ראיין ע' ארבל, ראש חודש תמוז תשמ"ב, 21 ביוני 1982, אמר"ל, מדור תיעוד בעל-פה.
2 על נחמה פוחצ'בסקי ראו: נ' גוברין, 'נפ"ש מראשון לציון הומיה: נחמה פוחצ'בסקי', הנ"ל, דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 114-171.
3 א' ארבל, 'ראשית החקלאות העברית בארץ ישראל בזמן החדש: הרקע ההיסטורי לזיכרונות יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי', עמ' 22.

1 אפרת בן כהן לבית פוחצ'בסקי, בתם של נחמה ומיכל, העידה כי בית הוריה היה אחד הבתים העבריים הראשונים בארץ-ישראל, מפני שהוריה ידעו עברית והיו שניהם קנאים לשפה העברית: 'ההחלטה לדבר עברית, לא רק לכתוב עברית נפלה עוד ברוסיה. אמא הייתה קנאית לשפה, כל באי הבית שידעו עברית, לא הורשו לדבר בשפה אחרת, רק עברית [...] הקנאות הייתה שהשתדלה ש[ב]מקום שאפשר היה, לדבר עברית, וגם ללמד עברית' (ריאיון עם אפרת בן כהן).

ממנה מים, אולם היא הייתה רחוקה, ורוב המים צפויים היו להיספג באדמה לפני שיגיעו ליעדם.

פוחצ'בסקי חשב והגיע לפתרון: 'באותה העת סללו את כביש ראשון לציון – נס ציונה, וחביות זפת ריקות נזרקו בשולי הדרך, סבא אסף את החביות, הסיר את המכסה והקרקעית, ניסר את החביות לאורכן לשניים, ואת חצאי החביות הניח לכל אורך הדרך מהברכה עד הכרם'.⁴ בדרך זו הועברו המים מן הברכה ועד הכרם בלי שייספגו באדמה. זוהי דוגמה אחת לחשיבה היצירתית של פוחצ'בסקי, אשר שקד ללא לאות על דרכים לשפר את החקלאות העברית.

את רעיונותיו באשר לחקלאות העברית כתב בלמעלה מעשרים מאמרים, והם פורסמו בעיתונים חקלאיים בשנים 1913-1927. במאמריו פירט בין היתר את הניסיונות שנעשו ביזמת הברון רוטשילד ומומחיו לפיתוח ענפי גידול שונים. כמו כן כתב על התפתחות ענף הגפן והכרם, על מסיק הזיתים, על ההברת מזיקים ועוד. בחלק ממאמריו ענה על שאלות קוראים בנושאי חקלאות. שישה מהמאמרים שכתב פוחצ'בסקי נרפסו בפרק הנספחים בספר הזיכרונות. מאמרים אלו מלמדים על תרומתו הגדולה להתפתחות החקלאות העברית במושבות.

ככלל האמין פוחצ'בסקי בעתיד היישוב היהודי בארץ ובעתיד החקלאות העברית, כפי שכתב: 'עוד יבוא היום והרוח יפיח את האפר, והגץ ישתלהב וילהיב את הכח הנרדם, ועמנו עוד

זיכרונותיו של חקלאי 197 קתורה

מראה נפלאות לעיני כל העולם בכשרונו המעשי בעולם החקלאות' (עמ' 27).

זיכרונותיו של פוחצ'בסקי מתווספים לזיכרונותיהם של בני העליות הראשונה והשנייה שפורסמו,⁵ ואשר ניתן ללמוד מהם על המציאות ששררה באותה תקופה, על ההיסטוריה החברתית או ההיסטוריה מלמטה, היינו סיפורם של האנשים הפשוטים, הרגילים.⁶ יואב גלבר ציין כי הייחוד של היסטוריה חברתית הוא 'בנטישת הבדיקה האמפירית והקרקעית לטובת הבלטה של ההתנסות הפנימית והסובייקטיבית כהיבט מרכזי'.⁷ לשם כך נעשה שימוש בתיעוד בעל-פה, ביומנים ובכל מה שפותח להיסטוריון פתח להבין את הפרטים הקטנים בחיי היום-יום. הסובייקטיביות של פוחצ'בסקי ניכרת למשל בתיאורו של המורה יהודה גרזובסקי כ'ליצן [...] צעיר עליו, בהפנסו לאיזו מסיבה לא היה אומר שלום מעולם ולא תוקע יד לחברו, אלא נוגח במצחו המפורזל בפדחת חברו עד זעזוע המוח' (עמ' 187).

כפי שכתבה נילי אריה-ספיר, אפשר להגדיר את חיבורו של פוחצ'בסקי נרטיב אישי. לדבריה מדובר ב'סוגה "צעירה" ויוצאת דופן בתחום הספרות העממית, כאשר במסגרתו מקבל הקול האישי [...] לגיטימציה להעביר כל סוג של אינפורמציה אוטוביוגרפית או ביוגרפית [...] בכל דרך בה בחר [...] כך אין הוא מחויב לעלילה מסוימת, לאמצעים אסתטיים, ואף לא לעקבות כרונולוגיות בתיאור החוויה ומיצויה'.⁸

ככלל האמין פוחצ'בסקי בעתיד היישוב היהודי בארץ ובעתיד החקלאות העברית, כפי שכתב: 'עוד יבוא היום והרוח יפיח את האפר, והגץ ישתלהב וילהיב את הכח הנרדם, ועמנו עוד

4 המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, תל-אביב תש"ס.
5 העניין בהיסטוריה החברתית, וכמיוחד בשכבות חברתיות שלא זכו לטיקור הולם במחקר ובכתיבה ההיסטורית, החל לאחר מלחמת העולם השנייה. ראו: י' גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הריסציפלינה ההיסטורית בארץ ובעולם, תל-אביב תשס"ז, עמ' 72-80.
6 שם, עמ' 78.
7 נ' אריה-ספיר, "ספר גדרה" לאמנון הורביץ: המתיישב כ"היסטוריון", י' ברלוביץ וי' לגנ (עורכים), לשוחח

4 ר' ארבל, 'יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי: קורות חייו וקווים לדמותו', עמ' 31-32.
5 ראו למשל: ד' אופיר (עורך), בראשית פתח תקווה: זיכרונות חנה-לאה פרומקין-סגל על ילדותה בימיראשית פתח תקווה, תל-אביב תשנ"ח; מ' גולדנברג, והקדן עודנה קיימת: פרקי זיכרונות, מרחביה תשכ"ה; י' הררי, בין הכרמים, תל-אביב תש"ז; ד' נימן, בראשית ברוא: זיכרונותיו של דוד נימן, תל-אביב תשכ"ג; מ"א שליט, בנתיבות חיי: זיכרונות רופא שחי בארץ ישראל בשלהי

אף שכתב את הזיכרונות קרוב לארבעים שנה לאחר האירועים המתוארים בהם, מקריאתם עולה הרושם של תיאור אירועים שהתרחשו זה לא כבר. פוחצ'בסקי הצליח לצייר תמונה מפורטת ומעניינת של החיים במושבות ארץ-ישראל בכלל ובראשון-לציון בפרט. הוא הקפיד לתאר את המבנים שהוקמו במושבות ואת האנשים שחיו בהן ושפגש. ניתן ללמוד מן הזיכרונות גם על דרכי הנסיעה של בני התקופה שביקשו להגיע ממקום למקום. כך לדוגמה הקדיש שמונה עמודים לתיאור המסע שערכו הוא וחבריו מזיכרון-יעקב לראש-פינה, כולל תיאור של הכפרים הערביים שבהם עברו בדרכם (עמ' 130-137). ההתמקדות בפרטים חוזרת ונשנית לאורך הזיכרונות ומוסיפה לייחודיותם. לתיאורים המפורטים מצטרפים רישומיה של רות ארבל, נכדתם של יחיאל ונחמה, המסייעים להמחיש לעיני הקוראים את החיים במושבות באותם הימים.

כתיבתו של פוחצ'בסקי קולחת, ישירה ומשעשעת לעתים. כך תיאר פגישה בינו ובין חבריו לבין בנות צפת בעת השתתפותם בהילולת ר' שמעון בר יוחאי בל"ג בעומר תרמ"ח (1888):

בין רוכבי הסוסים היו עלמות ילדות צפת, הַבִּישְׁנִיּוֹת והצנועות, הנמצאות כל השנה תחת פיקוח הוריהן האדוקים. ומי יכל להאמין שבין אלה נמצאות אמזונות נפלאות! ביום זה, יום ההלולא דרבי שמעון, הותרה הרצועה [...] הכל מותר, ובנות צפת משתמשות בהלולא זו להתראות בפני בחורים, בדהרן בין המון ההולכים ברגל, בעזבן את רסן הסוס חפשי, ובשטפן תחצנה את גוש הנוער הגברי, שהיה ברגע זה למשחק בידיהן ולכל אשר תחפוצנה יטו (עמ' 166).

הגדול, נורתה אבן הפינה לבניין היקב, נכרתה באר חדשה, ניטעו כרמים, ניטעו עצי איקליפטוסים, נבנו אורוות ורפתות. ראו: אמר"ל, אלבום משפחות ממוחשב, ערת ראשון-לציון, תיק בלוח אדולף. 10 נ' אריה-ספיר (לעיל, הערה 8), עמ' 178.

הכתיבה האישית באה לידי ביטוי למשל בהתייחסות של פוחצ'בסקי לפקידות הברון רוטשילד בכלל ולפקיד אדולף בלוך בפרט.⁹ פוחצ'בסקי כינה את בלוך 'הדיקטטור הידוע' ולא חסך ממנו את שבט לשונו ועטו: 'מר בלוך היה יהודי אלזסי [...] והוא יכל להחשב בלי ספק כתלמיד ותיק של עבדול חמיד העריץ! [...] קטן קומה ורחב, ראשו, הגדול שלא לפי מדת גופו, רובץ ישר על הכתפיים מבלי להכיר שיש לו צוואר. עיניים ענקיות מפיקות זועה, מבטו כעין מבט הנמר בהתנפלו על טרפו. קולו עב, חזק, ותמיד אתה שומע ממנו רק פקודה, צווי או גערה. אף פעם לא קבל שום איש בפנים שוחקות או בסבר פנים יפות' (עמ' 175).

ככלל פיתח פוחצ'בסקי תחושות שליליות כלפי פקידות הברון, וכאב את ההשפלה שגרמו לטענתו לאיכרים. כך למשל תיאר את הסיטואציה המתרחשת ביום הראשון של החודש, שבו היו מתאספים האיכרים בראשון-לציון ליד בית הפקידות, וכל אב משפחה היה מקבל את התמיכה הכספית לפי מכסת נפשות ביתו: 'את הפרוצדורה הזאת לא מסר מר בלוך לשום פקיד מפקידיו. הנאה מיוחדת הייתה לו לשלשל דוקא בידו ממש לתוך ידו של האיכר את המטבעות [...] וכל זה למה? שהמקבל ידע וירגיש בחסדו של מי הוא יחיה את נפשות ביתו החודש. כמה מן עלבון ודכאת רוח היה באפטרופסות זו השפלה' (עמ' 227).

הייחוד בזיכרונות של פוחצ'בסקי שהם עוסקים בתקופה בוגרת בחייו, החל בגיל עשרים ושתיים, בעוד רבים מבני העלייה הראשונה הציגו את סיפור המושבה שלהם כזיכרונות ילדותם.¹⁰

תרבות עם העלייה הראשונה: עיון בין תקופות, תל-אביב תש"ע, עמ' 178-179.
9 בלוך התמנה לפקיד הברון בשנת תרמ"ח (1888) וניהל את המושבה שבע שנים. בתקופתו נבנו בניינים לאיכרים ולפקידות, הסתיימה בניינו של בית הכנסת

אין בהערה זו כרי להפחית מחשיבותם של הזיכרונות ומתרומתם לחקר ההיסטוריוגרפיה הציונית בתקופת העלייה הראשונה והשנייה. לפנינו חיבור חשוב ומרתק, המוסיף נדבך לחקר ההיסטוריה החברתית של בני המושבות. באמצעות הזיכרונות ניתן ללמוד על החברה המושבתית מנקודת מבט של אדם אחד, שבא לארץ־ישראל כרווק, התחתן לאחר חמש שנים וקבע את מקום מושבו כ'בירת היישוב'; אדם שהיה שותף פעיל ביצירת החקלאות העברית, עברי ברוחו ובאופיו, שלא חסך בתיאוריו בביקורת כמו גם בהומור, ושהותיר אחריו ספר זיכרונות עשיר ומרשים. עבודתם של בני משפחת פוחצ'בסקי יסודית, וניכר כי נעשתה ברגישות, באהבה ובמסירות. זיכרונות אלו הם תוספת מבורכת לזיכרונות בני תקופת העלייה הראשונה והשנייה.

את הספר מלוות הערות היסטוריות וענייניות פרי עבודתם המקיפה של בני המשפחה ור"ר עינת הלו־עטייא. בהערות הוסיפו העורכים מידע על אנשים ועל מאורעות המזכרים בזיכרונות, וראוי לשבחם על כך שבכמה מקרים פנו לאקדמיה ללשון העברית על מנת לבאר ביטויים שאינם ברורים. ההערות ברובן מסייעות ללא ספק לקוראים בהבנת המאורעות, עם זאת לא תמיד קיימת אחידות בהערות ובתרומתן לקריאה השוטפת. יש הערות שאפשר היה לוותר עליהן, וחלק מן ההערות קוטעות את רצף הקריאה, ואולי נכון היה יותר להביאן בסוגריים בגוף הזיכרונות במקום להוסיף הערת שוליים. כך למשל בעמ' 173 כתב פוחצ'בסקי על העגלון שהיה מעביר כל יום נוסעים מראשון־לציון 'העירה', ובהערת שוליים נכתב שהכוונה כמוכן ליפו; עדיף היה לכתוב 'פּו' בסוגריים וכך לשמור על רצף הקריאה.